

УДК 34:008(477)

І.В. ДМИТРІЄНКО, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, канд. філос. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ: НОРМАТИВНА ОРИГІНАЛЬНІСТЬ, АРХЕТИПИ, ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ¹

Ключові слова: історична українська правова свідомість, історична українська правова культура, правова ментальність

Модерність сучасної постперехідної правової епохи полягає у визнанні за кожною національною правовою свідомістю та культурою їх права на самостійне існування та розвиток. Для уточнення деяких важливих моментів у подальших міркуваннях нагадуємо про те, що ми під поняттям «українська правова культура» розуміємо за ідеями Ю.М. Дмитрієнка [1] таку правову культуру, котра зпродукована домінантним українським етносом за давніх часо-просторів становлення та розвитку українства, різних українотериторіальних племен до єдиного українського народу та української нації. Творчий взаємозбагачуваний ідейно-світоглядний діалог, – це така пріоритетна тенденція історичного та сучасного формування української правової свідомості та культури. Під поняттями «історична українська правова свідомість», «історична українська правова культура» розуміємо ту правову свідомість та культуру, що існували в історичній реальності.

¹ Робота пройшла апробацію (<http://um.rail.kharkov.com>) з пріоритетом від 12.12.2006 р., довідка № 63.

За українцями ми бачимо русичів, русів княжої доби, давньослов'янські об'єднання раннього середньовіччя та часів Великого переселення народів, ще глибше у давнину – праслов'ян, попри їхній безпосередній зв'язок з іраномовними народами Причорноморських степів, скіфів, сарматів та ін. Річ у тому, що історичні передумови етногенезу українців визначаються у чітких культурно-географічних межах однієї території. Завдяки цьому формування українського народу готувалось тисячоліттями. Адже за даними археології, на цій території лишалася певна автохтонна основа, яка сприяла безпосередній нормативній трансляції стародавньої культурно-правової традиції.

Інакше кажучи, особливість процесу формування українського народу як титульного полягала в тому, що він характеризувався прямою естафетою передачі культурно-правових цінностей, традицій, типових форм (типів) української правової свідомості у єдиному європейському правозаконодавчому руслі. Не випадково українська мова як один з найвищих циклів соціальної активності української правової свідомості [2] характеризується серед більшості слов'янських мов своєю нормативно-правовою наближеністю до індоєвропейської мовно-правової єдності. Метою статті є виявити різні особливості історичної української правової свідомості та культури у контексті їх нормативної оригінальності, архетипів і правової ментальності. Завданням статті є дослідження регулятивної специфіки таких істотних тематичних правових категорій як «історія правової культури населення території сучасної України» та власне «історія української правової культури», «ментальність», «правова ментальність», інших понять. Її новизна полягає в дослідженні таких нових правових понять, як «українська правова культура», «історична українська правова свідомість», «історична українська правова культура» та встановленні їх специфіки. Виявлені у порівняльному співвіднесенні різні інші особливості історичної української правової свідомості та

культури у контексті їх нормативної оригінальності, архетипів і правової ментальності.

Для подальшого вивчення особливостей історичної української правової свідомості та культури є доцільним розглянути такі актуальні правові категорії як «історія правової культури населення території сучасної України» та власне «історія української правової культури». За нашими підходами не можна розмежувати поняття «історія правової культури населення території сучасної України» та власне «історія української правової культури». Друге поняття включає розвиток правової культури українського та неукраїнського, але українотериторіального поселення протягом існування останнього як окремої, сталої етно-правової спільності за всіх часо-просторів українства. Відповідно, воно значно ширше. Серед них маємо розрізнити (хоча це розмежування є дуже умовним) правову культуру історичних предків українства (мешканців давньоруських князівств, давньослов'янських племінних князів, праслов'ян і їхніх прасурів у межах сучасної України та найближчих до неї територій) та етносів, що мешкали на сучасному терені нашої держави та інших держав у межах традиційного розселення українства, але мали або опосередковане відношення до етногенезу українців та їх історичних предків (як, наприклад, кочові скіфи), або загалом не мали з ним майже ніякого зв'язку (як північно-причорноморські греки чи кримські таври). Так само в історію української правової культури входить культурно-правовий розвиток неукраїнського населення (єврейського, польського, вірменського та ін.) на її терені за часів, коли українці вже сформували певний єдиний культурно-правовий етносоціокультурний часо-простір.

Коріння української правової культури стародавнє, але надзвичайно міцне. Типологізація будь-якої національної правової культури здійснюється, як правило, через її ментальність (родова правова природа) та правову ментальність (видова правова природа), які є особливими правовими поняттями та

категоріями правової науки та культурології. Ментальність – це сукупність неконкретно-історичних (вічних) регулятивно-правових символів і ідейно-світоглядних образів (домінує ідея), які відображають домінантні та пріоритетні системні. Правова ментальність, як й етична, моральна та інша, як підструктура звичайної ментальності – це сукупність конкретно-історичних нормативно-правових символів і світоглядно-ідейних образів (домінує світогляд), які відображають домінантні та пріоритетні структурні (національний ідеал, національна норма статичного права та її регулятивні якості – найголовніші структурні елементи права та правосвідомості) уявлення даного соціуму про навколишній світ, уявлення. Ментальність та правова ментальність народжуються з природних та штучних даних, соціально зумовлених компонентів і розгортають картину світу, яка закріплює єдність культурної та культурно-правової традиції певної культурної спільноти. Це своєрідне сприйняття світу формується в глибинах підсвідомості.

Генезис ментальності багато в чому залежить від природного середовища. Природа справді наклала відбиток на формування багатьох рис національного характеру та правового менталітету українців. Родючого ґрунту завжди було тут у достатній кількості, що виключало конкурентну боротьбу за розподіл земельних ресурсів і формування замкнених соціальних груп із протилежними інтересами та водночас відсутність потреби до збереження національних і правових традицій, а звідси сформувалась загальна слабкість нормативної сили права, домінанта її світоглядних (ідеологічних, політичних, корпоративних) якостей, а не суто регулятивних (нормативно-правових). Радикальне запізнення у створенні конкурентного середовища для ефективного розвитку статичної норми українського права, враховуючи вищенаведене, фактично, зараз розпочалось не у царині нормативно-правових відносин, а у сфері ідеологічних, політичних та корпоративних, що презентувало розподіл України

на різні політичні сили та інтереси, котрі безпосередньо формують за політичною ознакою відповідні гетерогенні правові поля цих політичних і корпоративних сил у єдиному законодавчому полі, що не зміцнює норму права, а далі її ідеологічно розмиває та послаблює. Наслідки для українського правового менталітету мала і соціальна історія. Територія сучасної України зазнала безперервної навали різних за походженням агресорів (татарських, польських, російських, німецьких) та всіляких спроб різноментально-правової акультурації ними українства. Крім цього, негативно вплинули на українську правову ментальність постійні міграційні процеси. Міграція ставала причиною неусталеності, постійного відчуття правової маргінальності, тобто під час перенесення української правової свідомості на інші простори, ментальна щільність її зменшувалась, згасали національно-правові традиції. Також важливим фактором формування регулятивної слабкості національної правової ментальності є специфіка міжсуб'єктних правовідносин, яка проявилася в постійній зраді українськими ватажками власного народу. В таких умовах формується комплекс меншовартості й почуття зайвості. Таким чином, закладається модель правового світосприйняття, з якої перманентно (на початку діяльності після перемоги на виборах) або стратегічно (за закінчення терміну роботи на сучасній посаді, наприклад, прем'єр-міністра) вилучено елемент соціальної комунікації та перспективи заради досягнення спільної (але антисоціальної) правової мети як засобу формування цільового правового стану державно-правової правосвідомості та правової культури.

Своєрідність ментально-правових рис української національної правової свідомості та культури найчастіше здатні дослідники визначити за архетипами. Архетипи – це архаїчні культурно-правові (регулятивні, ідейні, світоглядні) і первісні образи, уявлення-символи про людину, її місце в світі та суспільстві; певні ціннісні орієнтації, які проростають через пласти історії і зберігають своє

значення й сенс у сучасній правовій культурі. Характерними рисами історичного та сучасного українського, перш за все, суспільного та державного культурно-правового архетипу є стійка ідейно-світоглядна усталеність та недостатня нормативна правосвідомленість (кризовий та низький цикл соціальної активності української правової свідомості домінують).

Найвідомішими нормативно-правовими архетипами та символами української правової культури є образи Богоматері, заступниці українського народу, Матері-землі, Неньки-України. Інший архетипний правовий мотив – рівність усіх синів однієї матері. Після смерті батька спадщина рівно розподілялась між синами і дочками. Образ батька в правовій свідомості українців символізує грізну, караючу силу, владу. Цілком зрозуміло, що у несвідомій українській психіці домінує материнсько-жіночий елемент над батьківсько-чоловічим. Це вплинуло на формування однієї з основних властивостей українського правового менталітету – української нормативно-правової ексекутивності. У будь-якій нормативно-правовій творчості має бути елемент ризику та новації, а ексекутивність, навпаки, є уникнення нестандартності, прагнення запобігати ризику, наслідування. Перевага жіночого компоненту в правовій ментальності, свідомості та культурі українців визначає також характер їх уявлень про своє місце у світі. У широкому історичному сенсі своє правове місце у світі український народ типово правосвідомлював як життя на кордоні, на перехресті різних етнічних, релігійних, політичних, культурних, правових традицій. Сприйняття правового часу і уявлення про своє законодавче місце в світі визначило такі основні форми (типи) української національної правової свідомості та культури: 1) авантюрно-козацький, орієнтований на боротьбу з ворогами, лицарські чесноти, оборону віри та кордонів, розваги, насолоду життям; 2) «прихованого існування», що характеризується відступом у себе. Зазвичай, нормативно-правова інтровертивність дає як

окремій людині, так і народу великі регулятивні переваги: поміркованість, послідовну наполегливість, врівноваженість, спроможність змінювати себе і навколишній світ. На жаль, українська інтровертивність формувалась за історично складних умов. Вона є маргінально-правовою реакцією закритості на зовнішні правові подразники, що тривалий час мали негативний вплив на українську правову культуру. За часів тоталітарного режиму в Україні нормативний тип «прихованого існування» трансформувався у тип денационалізованого нормативно-правового конформіста. До властивостей української правової ментальності як першооснови української правової свідомості та культури належить також правовий індивідуалізм. Українському індивідуалізму – стержневому структурному елементу правової свідомості та культури – притаманні специфічні риси. Цей правовий індивідуалізм – не активний, не предметний, а споглядальний, інтроспективний, квієтичний.

Типово східною характеристикою українського правового індивідуалізму є ідейна споглядальність. Якщо правовий індивідуалізм американця – активний, експансивний, то правовий індивідуалізм українця за своїм змістом нагадує мрійливе забуття поета, який емоційно заглиблений у свої переживання і безсторонньо споглядає красу природи. Підсумовуючи аналіз українського правового індивідуалізму, слід дати ще важливу характеристику: він більшою мірою антидержавний як у внутрішньому, так і в зовнішньому аспекті. Антидержавність у внутрішньому аспекті виявляє себе в органічному несприйнятті формально-інституційних відносин, передусім правових. Антидержавність у зовнішньому аспекті пов'язана з політичним інфантізмом правлячого прошарку українського суспільства. Специфічною ознакою української правової ментальності є її лінгвоцентризм. Зрозуміло, що «художній» стиль правового мислення найбільше відповідає емоційно-чуттєвий правовій вдачі українця. Саме українська мова була протя-

гом століть носієм культурно-правової ідентичності українського народу. Глибокі думки щодо національної мови як феномена культури обстоював І. Огієнко у своїй відомій праці «Українська культура» [3, с.22-23, 239-240].

Ще однією якісною особливістю правової ментальності українського народу та його правової культури є те, що його життя підпорядковано одній головній правовій ідеї – ідеї Волі, Правди, Долі.

Необхідно звернути увагу на те, що українська правова ментальність завжди зазнавала нормативних руйнувань – позбавлення можливостей незалежного життя негативно позначилось на дотриманні таких типово регулятивних основ-якостей, як гідність, честь, сором'язливість, прагнення до волі тощо, вимагало конформізму, приниження, слухняності, відмови від самостійності та ін. Особливості правової ментальності українського народу, його життя, природні умови, в яких він жив, визначали головні якості його художньо-правової свідомості та культури. До них належать такі: а) висока духовність, що пронизує всі художньо-правові явища; б) дотримання в художній діяльності етичних та етико-правових ідеалів; в) порівняно довготривале збереження в художньому житті усного типу (форми) правової культури, звичаєвого (традиційного) права, усної норми звичаєвої правової свідомості – механізму правового регулювання перехідних суспільних відносин; г) зосередженість художньо-правових процесів у системі народного правового життя.

Таким чином, культурно-правове життя на українських землях не переривалось ніде і ніколи, створювало специфічну художню і правову систему, віддзеркалювало сутність української правової ментальності, виявилось здатним виявити свої індивідуальні правові особливості у тісному зв'язку з європейською та загальнолюдською правовою культурою. Подальше дослідження цих питань допоможе створити цілісну правову картину становлення та розвитку давньої істо-

ричної правової свідомості та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dmitrienko Yu. Problems legal consciousness in modern Ukrainian society. –2007. – Nr 4 (4). – Przemysl : Sp. z.o.o «Nauka i studia»,

2007. – PP. 51–57.

2. Дмитрієнко Ю. М. Чи потрібна правова реформа в Україні / Ю. М. Дмитрієнко // Наук. вісник Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ України. – 2007. – № 3. – С. 45–53.

3. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Серп, 1918. – 589 с.

Дмитрієнко І. В. Особливості історичної української правової свідомості та культури: нормативна оригінальність, архетипи, правова ментальність / І. В. Дмитрієнко, Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 210–214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09divapm.pdf>

Розглядаються та досліджуються нові терміни «українська правова культура», «історична українська правова свідомість», «історична українська правова культура» та інші, їх специфіка у контексті особливостей, нормативної оригінальності, архетипів, правової ментальності.

Дмитриенко И.В., Дмитриенко Ю.Н. Особенности исторического украинского правового сознания и культуры: нормативная оригинальность, архетипы, правовая ментальность

Рассматриваются и исследуются новые термины «украинская правовая культура», «историческое украинское правовое сознание», «историческая украинская правовая культура» и другие, их специфика в контексте особенностей, нормативной оригинальности, архетипов, правовой ментальности.

Dmitrienko I.V., Dmitrienko JU.N. Feature of Historical Ukrainian Legal Consciousness and Culture: Standard Originality, Archetypes, Legal Mentality

Concepts «the Ukrainian legal culture», «historical Ukrainian legal consciousness», «historical Ukrainian legal culture» and others, their specificity in a context of features, standard originality, archetypes, legal mentality are considered and investigated.